

Ləman OSMANOVA

Naxçıvan Dövlət Universiteti

E-mail: leman.osmanli777@mail.ru

<https://doi.org/10.59849/2309-7949.2023.2.118>

“AŞIQ QƏRİB” DASTANINDA ÜRFANİ TƏZAHÜRLƏR

Açar sözlər: Aşiq, dastan, saz, sufi, ürfan, təsəvvüf, buta, övliya, hal, ekstaz, zikr

SUMMARY

GNOSTIC APPEARANCE IN “ASHIQ QARIB” EPOS

This article mentions gnostic essence and sufi makams of “Ashiq Qarib” epos which has unique place among ashig eposes. Besides, necessity of new approach from this point of view to this and also all folk eposes and researches based on modern sufi scientific and theoretical context.

Key words: Ashiq, epos, saz, sufi, gnosticism, sufism, buta, ovliyah, hal, ecstasy, zikr

РЕЗЮМЕ

ГНОСТИЧЕСКОЕ ЯВЛЕНИЕ В ЭПОСЕ «АШИК КАРИБ»

В данной статье упоминается гностическая сущность и суфийские макамы эпоса «Ашуг Кариб», занимающего уникальное место среди ашугских эпосов. Кроме того, необходим новый подход с этой точки зрения к этому, а также ко всем народным эпосам и исследованиям, основанным на современном суфийском научно-теоретическом контексте.

Ключевые слова: ашуг, эпос, saz, суфий, гностицизм, суфизм, бута, овлия, хал, экстаз, зикр.

Türk xalq təsəvvüfünün ən aparıcı ünsürlərindən və sufi-ürfani dünyagörüşün xalq dilindəki ən ümdə daşıyıcılarından biri olan ozan-aşiq dastanları tarixin bütün keşməkeşinə və mədəni-mənəvi təbəddülatına baxmayaraq, öz mistik və sakral mahiyyətini müxtəlif şəkillərdə qoruyub saxlaya bilmişdir. Həyatın və məişətin içində gizlənən batini, ürfani məziyyətlər geniş imkanlara malik olan yazılı divan və təhkiyə ədəbiyyatından fərqli olaraq şifahi ənənəli dastançılıq yaradıcılığında müxtəlif formalarda özünü büruzə vermişdir. Xalq təfəkkürünün və xalq təxəyyülünün yönləndirici gücü ilə ədəbi-bədii mədəniyyət hadisəsinə çevrilən hansısa süjetlər və qəhrəmanlar (məsələn, əruz ədəbiyyatındakı obrazlar qədər) birbaşa ürfani hədəflər, sufyanə motivlər üzərində köklənməmişlər. Çünki xalq ədəbiyyatını yaradan şifahi düşüncə dolayısı ilə geniş kütləyə xitab etməklə onları müəyyən təhriflərə və xalq yaradıcılığına xas olan variantlılığa məruz qoymuşdur. Başqa şəkildə ifadə etsək, kütləviləşən hər hansı bir nəsnə öz batini çəkisini müəyyən qədər itirmək kimi bir qanunauyğunluğa düşər olur. Zira, heç kimə sirr deyil ki, ürfan və təsəvvüf kimi fəlsəfi anlayışlar heç bir zaman kütləvi xarakter daşmamışdır. Lakin el aşıqlarının, xalq ozanlarının özünüifadə tərzində Dədə Qorqud-

dan bu günə qədər xalq arasında yayılmaqdadır. Onların missiyası təkcə xalqın dilində, onun anlayacağı ən mümkün sadəlikdə danışmaq deyil, həm də kütlənin, toplumun hamılıqla anlayıb, dərk edə biləcəyi mənə və məzmunu ortaya qoymaq olmuşdur. Beləliklə, Xorasan sufi məktəbinin yetirməsi olan, dövrünün qütbi-övlilələrindən ən dərin təsəvvüfi məfkurəyə yiyələnən Xoca Əhməd Yəsəvinin “Divani-Hikmət”i xalqa, kütləyə xitab etdiyi halda, Şeyx Mahmud Şəbüstərinin “Gülşəni-Raz”, Xətainin “Nəsihətnamə” əsərləri ürfani terminologiyalarla zəngindir, bir qisim insanların, yəni təsəvvüfi sirlərə bələd olan şəxslərin anlayacağı bir dildir. Belə bir misal çəkmək olar; bəlkə də Xorasan sufi məktəblərində dərs alan, dövrünün qütbi-övliaullahından ən dərin təsəvvüfi məfkurəyə yiyələnən Xoca Əhməd Yəsəvinin “Divani-Hikmət”i məhz xalqa, kütləyə müraciət etdiyi üçün bu qədər sadə və hər kəsin anlayacağı mətləblərlə doludur. Məsələn, “Divani-Hikmət”də oxuyuruq:

Şüphəsiz bilin, bu dünya bütün halktan keçər ha:

İnanma malına, bir gün elden gider ha.

Ata, ana, kardeşler nereye gitti, fikir eyle,

Dört ayaklı tahta at bir gün sana yeter ha (1, 149)

Şeyx Mahmud isə belə yazır:

Üzün gəl xalqa doğru tutma zinhar,

Bu da bir xəstəlik, olma giriftar...

İşin yoxdur avam xalq ilə zinhar,

Səni fitrət məqamından salarlar... (2, 90)

“Təsəvvüf dünyagörüşü klassik divan ədəbiyyatı ilə yanaşı, şifahi xalq ədəbiyyatında da paralel şəkildə öz missiyasını yerinə yetirirdi. Şifahi ədəbi ənənənin ən aparıcı ünsürü isə, şübhəsiz, ozan-aşıq yaradıcılığıdır” (3, 107-110). Xüsusilə də orta dövrdən, yəni belə demək mümkünsə, ozanlıqdan aşılığa transfer dövründə sufi-ürfani dünyagörüşün xalq dilindəki, xalq məfkurəsindəki örnəkləri məhz aşiq dastanlarında özünü göstərmişdir. Məsələn, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının əsas fəlsəfi mahiyyətini ürfani elementlərdən çox, qəhrəmanlıq və oğuzların məişət motivləri tutursa, daha sonrakı dövrdə yaranan Azərbaycan aşiq dastanları açıq və konkret təsəvvüfi mənalarla doludur.

O da məlumdur ki, təkcə türk xalqlarında deyil, eləcə də bütün Yaxın və Orta Şərq xalqlarında fars dilindən gələn “dastan” sözü həm yazılı, həm də şifahi epik əsərlərə verilən ümumi-semantik addır. Azərbaycan isə, bu mənada maraqlı bir istisna təşkil edir. Belə ki, Azərbaycanda “dastan” deyərkən, ancaq və ancaq aşiq yaradıcılığına daxil olan yarımənsur, yarımənzum, musiqili eposlar nəzərdə tutulur. Bu mənada Azərbaycan xalq dastanları digər epik xalq yaradıcılığı növlərindən, o cümlədən nağıllardan, rəvayətlərdən, əfsanə və miflərdən xeyli dərəcədə fərqlənir. Əlbəttə, hansısa bir nağılın və ya əfsanənin içərisində bəsit və kiçik

mənzum parçalar ola bilər. Lakin arxaik poeziya nümunələri olan bu deyimlər həmin eposların gedişatında o qədər də əhəmiyyətli yerə sahib deyildir. Aşıq dastanları mükəmməl ölçülü və müxtəlif şəkillərdə, o cümlədən, qoşma, gəraylı, divani, təniz şəkillərində olan mənzum parçalar olmadan var ola bilməz. Bu, o deməkdir ki, həmin şeirlər qucağında saz tutaraq dastan danışan aşığın ifasında musiqi parçaları, yəni saz havaları olaraq səslənir. Bu da bir həqiqətdir ki, hər hansı bir hadisə və süjet xətti poetik formaya girdiyində mütləq şəkildə həyati reallıqdan və məişət çərçivələrindən kənara çıxmalıdır. Aşıq dastanlarında tez-tez rast gəlinən “sözlə desəm dilim yanar, qoy sazla deyim” ifadəsi də bu anlamda xarakterikdir.

Elə haqqında söz açdığımız məşhur “Aşıq Qərib” dastanındakı müəyyən elementlər və kiçik fraqmentlər əslində dastanın taleyini həll edən məqamlardır ki, qəhrəmanlar həmin anda məhz şeirə, saza, avaza ehtiyac duyurlar. Əvvəla, onu qeyd edək ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Koroğlu” dastanları kimi bu dastan da əksər türk xalqları içərisində geniş yayılmışdır. “Aşıq Qərib” dastanının iyirmi türkmən, on Türkiyə, doqquz Azərbaycan, beş özbək, bir qərim, iki erməni və bir qabardin variantı vardır (4, 94).” Geniş bir ərazidə və bir çox xalqlar arasında geniş yayılan bu dastan həm də çoxvariantlılığı ilə diqqəti cəlb edir.

Bu məqalədə üzərində işlədiyimiz nəşr tanınmış ədəbiyyatşünas alim, mərhum Əhliman Axundov tərəfindən 1961-ci ildə çapa hazırlanmış variantdır. Ancaq onu qeyd etməyi vacib bilir ki, istər müxtəlif regionları təmsil edən aşıqların ifasında, istərsə də onların ifası üzərindən yazıya alınmış bütün versiyalarda ürfani mətləblər, türk xalq təsəvvüfünün bariz nümunələri sayıla biləcək məqamlar paralellik və bəzən də eyniyyət təşkil edir. Bu dastan haqqında bir çox tanınmış tədqiqatçıların, o cümlədən, F.Türkmənin, X.H. Koroğlunun, H.Araslının, M.H. Təhməsinin, S.Yaqubovanın və başqalarının apardıqları geniş tədqiqatların heç birində nə ürfani mənə və mətləblərə, nə də xalq təsəvvüf nümunələrinə toxunulmur. Belə ki, “Aşıq Qərib” dastanından ürfani məqamları, sufiyanə elementləri çıxarsaq, dastan mahiyyət etibarını ilə ailə-məişət və dünyəvi məhəbbət çərçivəsindən kənara çıxmır. Uzun əsrləri adlayıb gələn bu tip möhtəşəm epik ənənələr öz fəlsəfi yükü olmadan yaşaya bilməzdilər. “Bizim gəldiyimiz qənaətə görə, dastan yaradıcılığında sufiyanə mahiyyətin qorunub saxlanmasının əsas səbəbi dastanların məhz aşığın, sazın cazibəsində var olmasındadır. Yəni, aşıq – aşıq bir təsəvvüf ərbabı olaraq yaşadıb təbliğ etdiyi dastanda əslində öz dünyagörüşünü təmsil edirdi. Bir ekstaz, hal vasitəsi olan sazın müşayiəti ilə dastan süjetindəki qəhrəman öz şəxsi məişət duyğularından çox qüdsal-batini rabitəni vəsf edirdi” (5, 282).

Maraqlıdır ki, bu dastanın müxtəlif variantlarında baş qəhrəmanın göbək adı fərqlidir. Lakin ona buta verildikdən sonra bütün versiyalarda “Qərib”ə çevrilir.

Ərənlər oldu ustadım,
Verdilər mətləb, muradım,

Əvvəl Məqsud idi adım,
Daha “Qərib” söyləsinlər (6, 25).

Başqa bir variantda isə həmin məqama bu şəkildə rast gəlirik:

“Xızır İlyas dedi:

– Ey Rəsul, bil, agah ol, o gördüyün şəhər Tiflisdır, bağçada qırx incə qızla gözəl xanım da Xoca Sənanın qızı Səhəmdi. Sənəmi sənə buta verirəm. Al, eşq badəsini iç!

Rəsul badəni alanda bir də gördü bağçada gördüyü qız yanındadır. Onun da əlində eşq badəsi var. Hər ikisi eşq badəsini içdi. Xızır İlyas Sənəmin əlini Rəsulun əlinə verib dedi:

– Rəsulun adını Qərib qoydum. Çünki qürbət el ona nəşibdi. Sənəmin adını da Şahsənəm qoydum” (6, 54).

Heç şübhəsiz ki, bu faktlar təsadüfi deyil və düşüncələrimizə görə, bu məsələ irfani mahiyyət daşıyır. Dastanın əvvəlində deyilir ki, atasının məzarı başında yuxuya gedən Rəsul (Qərib) oyandıqdan sonra qərribə hallar keçirir və yuxusunda gördüklərini dilə gətirmək üçün saz istəyir. Ona saz gətirirlər və o, bu şeiri oxuyur:

Qadir Allahdan bir dilək dilədim,
Şükür, muradımı verdi şah mənim,
Mən dilək dilədim, qəbula irdi,
Ərənlər irişdi, nəzərgah mənim.

Gənc yaşımda gördüm dünya qəmini,
Axıtdım gözümdən gıryan nəmini,
Nuş etdim rəyada eşqin camını,
Göründü gözümə doğru rah mənim.

Diz çöküb də gəldim ustad önünə,
Kimsə baxmaz mən yazığın ününə,
Könül quşu qonub yarın gülünə,
Ürəyimi büryan etdi ah mənim (6, 54)

Bəs görəsən, bu şeirdə deyilənlər adi bir yuxudan ibarətdir, yoxsa biz burada məhz “eşqin camı”, “ərənlər”, “nəzərgah”, “doğru rah”, “ustad” kimi sırf ürfani terminlərlə danışan bir dərviş görürük?! Axı bu sözlər qəhrəmanın leksikonuna ilk dəfə məhz həmin anda daxil olurdu?! Deməli, məqsədli şəkildə yuxuya gedən aşiqin gördükləri sadəcə bir rəya deyilmiş. Tədqiqatçı F. Salim yazır: “Məsələlərə fərqli və yeni nəzərlərlə baxdığımız zaman görürük ki, illər boyu adi məhəbbət məcərası olaraq gördüyümüz hadisələrin kökündə nə qədər dərin hikmətlər varmış...”

Cümə axşamında, qəbir üstündə,
Ərənlər yeridir nəzərgah mənim

(sitat müəllifi bu şeir parçasını dastanın başqa bir variantından götürmüşdür (müəllif) – misraları isə bizə təsəvvüf dərvişləri üçün xüsusi gün olan cümə axşamının rituallar və ziyarətlər baxımından önəmli bir gün olduğunu xatırladır... “Ərənlər yeri” “ərənlər məkanıdır ki, onun da “nəzərgah” adlandırılması yenə də sufi dərvişlərindən gəlir” (7, 170)

Analoji hadisəyə biz “Aşıq Qurbani” dastanında da rast gəlirik. Qurbaninin dilindən də bənzər mətləblər səslənir:

Yatmışdım, üstümə gəldi ərənlər,
“Səfil, nə yatmışan, oyan” dedilər,
Oyanıb qəflətdən açdım gözümlü,
“Al, abi-Kövsərdən iç, qan” dedilər.

Oyanıb qəflətdən, açdım gözümlü,
Ərənlər payinə sürtdüm üzümü,
Dindirdilər, Haq söylədim sözümü,
Doxsan min kəlməmə bəyan dedilər... (8, 137)

Göründüyü kimi, bu nümunələrin heç birində nə Şahsənəmdən, nə də Pəridən bir əsər-əlamət var! Burada biz təsəvvüf nəzəriyyəsinə xas olan insan-tanrı vəhdətini, “şühud” məqamını xatırlayırıq. Yeri gəlmişkən, ərəb dilindəki “şühud” kəlməsi sufiyanə termin olaraq, “şahid” sözü ilə eyni kökdəndir. Fars dilində “didar”, türk dilində isə “görmək” və “görən” anlamını ifadə edən bu kəlmə hər iki nümunədəki qəhrəmanların taleyinə yazılır. Hər iki aşıq mənə aləmində bir şeylər görür, bir şeylərə şahid olurlar ki, bu hal ürfanda xüsusi bir mərhələdir. Məlumdur ki, təsəvvüfi zikrlərdə dərvişlərə çox zaman “hal” və ya “hallar” gəlir. Bu zaman onlar adi vəziyyətdən çıxaraq, trans və ekstaz mərtəbəsinə yetişirlər. Məhz həmin an deyilən sözlər, çalınan sazlar, açılan mətləblər başqa zaman gerçəkləşə bilməz. Çünki məhz həmin anda aşıqə və ya arifə “həvalə” gəlir. Biz aşıq dastanlarımızda belə “həvalə”lərin çox şahidi oluruq, “Aşıq Qərib” dastanı da bu mənada olduqca zəngin və sirli çalarlarla doludur.

Azərbaycan aşıq dastanlarının əksəriyyətində olduğu kimi, “Aşıq Qərib” dastanında da baş qəhrəmana buta verilir. O da maraqlıdır ki, nəticə etibarı ilə iki insan arasındakı qarşılıqlı məhəbbət simvolu olan buta həm aşıqə, həm də onun sevdəsinə, daha doğrusu sevcəsinə eyni anda verilir. Yəni, Qəribə yuxuda verilən buta elə həmin saniyə Şahsənəmə də verilir və bu eşq necə deyərlər, qaçılmaz olur. Çünki bu butanı və onunla yanaşı davamlı olaraq dilə gətirilən “eşq bədəsinə” həmin qəhrəmanlara müqəddəs şəxslər verirlər. Azərbaycan aşıq dastançılığında həmin müqəddəslər isə mütləq şəkildə ya Həzrət Əli, ya da Həzrət Xızırdır. Bəzən isə onların hər ikisi bir obrazda birləşdirilir ki, bu da məhz xalq təsəvvüfünə örnəyindən başqası deyildir. Çünki dini-sxolastik düşüncə metodu ilə bu cür tə-

xəyyül və priyomları dilə gətirmək, onu inanca, üstəlik bədii-estetik hadisəyə çevirmək mümkün deyil. Belə bir düşüncə tərzinə hətta yazılı təsəvvüf ədəbiyyatında da nadir hallarda rast gəlinir. Çünki təsəvvüf ədəbiyyatı daha çox qəbul edilmiş ürfani nəzəriyyə və onun bəlli bucaqları əsasında qurulmuşdur. Xalq təsəvvüfündə, o cümlədən də aşiq dastanlarında isə vəziyyət fərqlidir. Burada məntiqdən və ənənəvi teoloji qatlardan daha çox, xalqın həmin müqəddəslərə duyduğu dərin məhəbbət və sonsuz pərəstiş aktı rol oynayır. Əslində dini mətnlərdə adı və qissəsi (dini hekayə) tamamilə fərqli və xeyli dərəcədə məhdud olan Həzrəti Xızırın xalq arasındakı mövqeyi özünü elə onun kimi fərqli bir obraza bürünmüş Həzrəti Əli ilə birliyində ortaya çıxır. Demək olar ki, bütün məhəbbət dastanlarında aşiq həmin müqəddəslərdən bəhs edir. Məsələn, elə “Aşiq Qərib” dastanının özündə baş qəhrəmanın dilindən bunları eşidirik:

...Qəribin vəfalı yarı,
Getsin könlümün qubarı,
Ağam deyən yar diyarı,
Görünərmə, görünməzmi! (6, 60)

Həmin “Ağa” dastan boyu Qəribi gizli və aşkar şəkildə müşaiyət edir. Ən çətin məqamlarda onun imdadına yetişir:

Dün gecə, dün gecə Hələb şəhərindən,
Qaynadım, qaynadım, coşdum da gəldim,
Yar mənə göndərdi camda naməni,
Ağından qarasın seçdim də gəldim.

Sübhün namazını Hələb özündə,
Günorta namazın Qarsın düzündə,
Axşam namazını yar Tiflisində,
Mövlam qanad verdi, uçdum da gəldim... (10, 66).

“Aşiq Qərib” dastanında ayrı-ayrı misralar şəklində ürfani məqamlara çox qabarıq şəkildə rast gəlinir. Məsələn, dastan boyu rast gəldiyimiz “Bir əl vurun, xublar girsən oyuna”, və yaxud da “Rəqib durub aşıqlərin qəsdinə” misraları tamamilə ürfani mətləblərdən və sufyanə məcazlardan xəbər verir.

Hamımıza qadir Mövla nazirdi,
Qırqlar bizə zövqü səfa yazırdı,
Bu işləri görən Həzrət Xızır,
Arzuladım səni, mən bura gəldim (6, 105).

Maraqlıdır, görəsən, dini mətnlərdə adı keçən və peyğəmbər olaraq qəbul edilən Həzrət Xızırın tamamilə sufyanə anlayış olan, dini düşüncə tərəfindən qətiyyətlə rədd edilən “qırqlar”la nə əlaqəsi var? Dastan və digər heca şeiri nümunələrində tez-tez adı çəkilən “qırqlar”, “qırx kimsənə” obrazı ürfanın “təriqət” və

“həqiqət” qatlarında farsca “çehiltən” (“çehil” qırx, “tən” isə vücud, kimsənə deməkdir), yəni “çeltən” olaraq bilinir. Hətta Anadolu dərvişliyində “çilə” adlanan qırx günlük tərki-dünyalıq ritualı da “çehil”, yəni “qırx” sözündən törəmişdir. Biz qırxların adına bir çox şeir nümunələrində, eləcə də Şah İsmayıl Xətayinin bir gəraylısında rast gəlirik:

Qırxlar məclisinə vardım,
“Gəl bəri, ey can” dedilər,
Salam verdim izzət ilə,
“Gir, iştə meydan” dedilər.

Gir semayə, belə oyna,
Silinsin, açılsın ayna.
Qırx il bir qazanda qayna,
Yenə çiy bu tən dedilər (11, 322)

Maraqlıdır, ikinci misradakı “qırx il” kəlməsi ilə “tən” kəlməsi yan-yana işlənmişdir – yəni “çehil tən”. Qərib başqa bir yerdə deyir:

Üstümüzdə qadir Mövla hazırdı,
Üçlər mədəd kardı, qırxlar nazırdı,
Bu dərmanı verən Həzrət Xızırdı,
Söylə nənə, dərdin nədi bilim mən (6, 106).

Bu məqamda yenə də analoji olaraq, “Aşıq Qurbani” dastanındakı misralar yada düşür:

Üç kimsə tanıram fani dünyada,
Yeddiilər yetirər məni murada,
Ağam Şahi-Mərdan özü davada
Kafər üstə Zülfüqarı çəkibdi (8, 145)

“Üçlər”, “beşlər”, “yeddiilər”, “qırxlar” kimi anlayışlar həm sırf ürfanıdır, həm də daha çox türk xalq təsəvvüf düşüncəsinə xas olan ad və terminlərdir.

Misallardan da göründüyü kimi, “Aşıq Qərib” dastanında ürfani elementlərin və təsəvvüfi çalarların sayı həddindən artıq çoxdur. Lakin bütün bunlara rəğmən, çox təəssüf ki, müasir dastançı aşıqlarımız bu mətləblərin çox da fərqi varmırlar. Məsələn, biz onlardan soruşanda ki, “Qərib Hələbə niyə getmişdi?” Onların cavabı belə oldu: “pul qazanmağa”. Halbuki yeddi illik Hələb səfərindən qayıdan Qəribin sözləri bunun heç də belə olmadığını göstərir:

Gedib Hələbdə oturdum,
Hökmlər yerinə yetirdim,
Gözlərinə dərman gətirdim,
Ana, mən Qəribəm, Qərib (10, 60)

Biz düşünürük ki, Seyid İmaməddin Nəsiminin, Şihabəddin Yəhya Sühreverdinin edam edildikləri qədim mədəniyyət mərkəzi olan Hələb şəhərinə Aşıq Qəribin də səfəri özünün dediyi kimi, “Haqqın əmrini” “yerinə yetir”mək üçün idi! Üstəlik bu səfərin müddətinin məhz yeddi rəqəmi ilə ehtiva olunması da qətiyyəən təsadüfə bənzəmir.

Beləliklə, rüyada dərviş görmə, həmin dərvişin Xızır İlyas olması və qəhrəmana buta verməsi, eşq badəsini içirməsi, bu dərvişin, yəni Xızırın “şah”, “ağa” adlandırılması, anasının oğlunu “ərənlər cəmindən gövhər qapdığım” adlandırması, Qəribin aşıqlara “ariflər xası” deyə müraciət etməsi, saz meydanını “yol, ərkan meydanı” adlandırması və nəhayət, Aşıq Qəribin Hələbdən Tiflisə bir gündə uça-raq, yəni ürfani terminlə desək, “teyyül-ərz” edərək gəlməsi Şərq təsəvvüfünün xalq dilindəki, xalq məfkurəsindəki ən mükəmməl təzahürləridir.

Əlbəttə, “Aşıq Qərib” dastanını məhz ürfani yöndən hələ çox təhlillərə cəlb etmək olar. Gələcəkdə belə mövzular ətrafında daha dərinlən və daha ciddi düşünmək müasir elmi metodologiyanın tələblərindən biri olaraq yeni və fərqli yanaşma- nın müstəsna əhəmiyyətini ortaya çıxarmaqda mühüm addımlardan biri olacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Hazret Sultan Hoca Ahmet Yesevi (Kaddesallahu sırrahu), “DİVAN-İ HİKMET”, Türkiye türkçesi, Qaynaq: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Rəfləşdirən: Mehran Bahari – 2023, 156 səh.
2. Şəbüstəri Ş.M. Gülşəni-Raz, Fars dilindən tərcümə edən: Rüstəm Tofiq, Bakı, “Elm və təhsil”, 2013, 226 səh.
3. Rüstəmov L. Ozan-aşıq ədəbiyyatında Şah Xətayi irisinin yeri və əhəmiyyəti, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Naxçıvan Dövlət Universiteti, Elmi əsərlər, Humanitar elmlər seriyası, № 5 (86), Naxçıvan-2017
4. Shamsiadehmaleki M. Urmiye Aşık Gelenegi Ve Aşık Garip Hikayesi İncelemesi, T.C İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ve Edebiyatı Anablimim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, 236 s.
5. Baxşəliyev F.S. Milli yaddaş sisteminə ürfan və təsəvvüf, “Elm və təhsil”, Bakı-2010, 460 səh.
6. Azərbaycan xalq dastanları, İkinci cild, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı – 1961, 304 səh.
7. Baxşəliyev F. Dədə Qorquddan Dədə Ələsgərə, Bakı, “Şərq-Qərb”, 2021, 664 səh.
8. Qurbani, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 1990, 280 s.
9. Azərbaycan Folkloru Küliyyatı, XXX cild, Dastanlar, XX kitab, Bakı – 2012, 419 s.
10. Xətayi Ş.İ. Keçmə nəmərd körpüsündən..., Bakı, Yazıçı, 1988, 344 s.

